

I. А. Селіванова*

ПРО РІЗНОВИДИ АКЦІОНЕРНИХ КОМПАНІЙ, СТВОРЕНИХ ЗА УЧАСТЮ ДЕРЖАВИ

Правова наука України значну увагу приділяє організаційно-правовим формам юридичних осіб — суб'єктів господарювання. Різним аспектам цієї проблеми присвятили свої дослідження В. І. Борисова, О. М. Вінник, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. М. Кучеренко, О. Р. Кібенко, Е. А. Кочергіна¹ та ін. Що ж стосується специфіки юридичних осіб, заснованих державою, то, не зважаючи на появу нових дослідників (Л. В. Винар²) у цьому питанні все-таки існує багато недостатньо досліджених аспектів.

Одним із них є питання різновидів акціонерних товариств, створених за участю держави. На яких правових підставах вони створюються, в якому порядку, на якому праві таким товариствам належить майно — на праві власності чи якомусь іншому речовому праві, залишаючись при цьому державною власністю; чи залежить відповідь на це питання від того, який вплив на таке товариство має держава? Від відповіді залежить багато практичних питань, зокрема, якими правами наділені такі ВАТ відносно свого майна, які органи (державної виконавчої влади чи органи ВАТ) компетентні приймати рішення про відчуження майна ВАТ, в якому порядку має здійснюватись таке відчуження?

Для отримання відповідей на ці запитання спочатку визначимось із тим, які види ВАТ за участю держави взагалі існують. Закон України “Про господарські товариства”³, що на сьогодні є базовим в корпоративному праві, не дає інформації щодо цього. Відповідно до п. 11 ст. 81 Господарського кодексу України⁴ (далі — ГК України) особливості створення та діяльності державних акціонерних товариств визначаються ГК України, Законом про державні підприємства, іншими законами. В свою чергу, з аналізу п. 7 ст. 74 ГК України випливає, що державне акціонерне товариство — це в минулому державне унітарне комерційне підприємство, перетворене у випадках та порядку, передбачених законом, у корпоратизоване підприємство. Однак, на даний момент ні Закону про державні підприємства, ні про корпоратизацію державних підприємств не прийнято, а ГК України, Цивільний кодекс України⁵ (далі — ЦК України), Закон України “Про господарські товариства” не містять норм, які б

© Селіванова І. А., 2007

* доцент кафедри господарського права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (Харків), кандидат юридичних наук, доцент

¹ Борисова В. І. Особливості життєвого циклу (буття) юридичних осіб // Проблема юридичної особи у цивільному праві України: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна. — Х., 2004. — С. 6-15; Вінник О. М. Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище. — К.: Знання, 1998. — 308 с.; Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. — К.: Атіка, 2003. — 252 с.; Спасибо-Фатєєва І. В. Акціонерні товариства: акції, власність, корпоративне управління. — Х.: Видавничий дім “Райдер”. — 171 с.; Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. — Х., 2004. — 36 с.; Кібенко Е. Р. Корпоративное право Украины: Учебное пособие. — Х.: Эспада, 2001. — 288 с.; Кочергина Е. А. Содержание организационно-правовых форм предпринимательских обществ: интересы, функции, правовые средства. — Х.: Основа, 2005. — 233 с.

² Винар Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — Львів, 2006. — 25 с.

³ Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1992 р. // ВВР. — 1991. — № 49.. — Ст. 682.

⁴ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 462.

⁵ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

вирізняли б державні акціонерні компанії від інших товариств в питаннях порядку створення, власності на майно, передане до їх статутних фондів засновником (засновниками) товариства та таке інше.

В той же час, чинне законодавство України знає декілька випадків, коли державні унітарні підприємства перетворюються в ВАТ.

До першого виду слід віднести ВАТ, створені в процесі приватизації. **Правовою основою їх створення є Закон України “Про приватизацію державного майна” від 4 березня 1992 року № 2164-ХІІ⁶ та Державна програма приватизації.**

Виходячи з того, що способом приватизації є продаж акцій, що належать державі у господарських товариствах, на аукціоні, за конкурсом, на фондових біржах та іншими способами, що передбачають загальнодоступність та конкуренцію покупців (ст. 15), створення ВАТ є фактично тільки підготовкою до приватизації акцій такого ВАТ. До його статутного фонду вноситься все майно державного підприємства, на його вартість випускаються акції, що належать державі. Таким чином держава втрачає право власності на майно, що було в господарському віданні державного підприємства, отримує замість нього право власності на акції, випущені на вартість майна, власником майна стає ВАТ.

Статут ВАТ затверджується органом приватизації, що прийняв рішення про приватизацію об'єкту. Вищим органом управління є орган приватизації і така ситуація зберігається до продажу акцій такого ВАТ і проведення перших загальних зборів акціонерів (п.п. 3.3, 3.5, 4.1 Типового статуту відкритого акціонерного товариства, що утворене шляхом приватизації майна державного підприємства)⁷.

До другого різновиду ВАТ, створених на базі державного підприємства, є ВАТ, що виникли в процесі корпоратизації. Правовою підставою їх створення є Указ Президента України від 15 червня 1993 року “Про корпоратизацію підприємств”⁸, відповідно до ст. 1 якого корпоратизацією визнавалося **перетворення державних підприємств, закритих акціонерних товариств, більш як 75 відсотків статутного фонду яких перебуває у державній власності, а також виробничих і науково-виробничих об'єднань, правовий статус яких раніше не був приведений у відповідність із чинним законодавством у відкриті акціонерні товариства.**

Такі ВАТ, у повній відповідності до вимог Закону України “Про господарські товариства” (ст. 12), є власниками майна, переданого їм засновником та учасниками у власність; продукції, виробленої Товариством в результаті господарської діяльності; одержаних доходів; іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом. Такі товариства мають право продавати, передавати безкоштовно, обмінювати, передавати в оренду юридичним особам та громадянам засоби виробництва та інші матеріальні цінності, використовувати та відчужувати їх іншим способом, у порядку, передбаченому чинним законодавством та їх Статутами.

Специфічним є лише управління таким товариством, бо його засновником є центральний орган виконавчої влади, який виконує повноваження загальних

⁶ Про приватизацію державного майна: Закон України від 04.03.1992 р. // ВВР. — 1992. — № 24. — Ст. 348.

⁷ Типовий статут відкритого акціонерного товариства, що утворене шляхом приватизації майна державного підприємства, затв. наказом Фонду державного майна України від 12.12.1994 р. № 787, Міністерства економіки України від 13.12.1994 р. № 177 // ОВУ. — 2003. — № 31. — Ст. 1645.

⁸ Про корпоратизацію підприємств: Указ Президента України від 15.06.1993 р. // ОВУ. — 2001. — № 35. — Ст. 1623.

зборів ВАТ шляхом прийняття рішень (розпоряджень). Тому й найважливіші питання діяльності товариств, які Законом України “Про господарські товариства” належать до компетенції загальних зборів, фактично залишаються в компетенції того міністерства (відомства), до сфери управління якого належало державне підприємство до його корпоратизації (п.п. 3.5, 3.6, 8.2.1 Типового статуту Відкритого акціонерного товариства, створеного шляхом корпоратизації державного підприємства, п. 4.5, 9.1, 9.2 Типового статуту відкритого акціонерного товариства, створеного шляхом корпоратизації державного підприємства, яке не підлягає приватизації)⁹. Корпоратизація фактично була підготовкою підприємства до приватизації, бо після прийняття рішення про приватизацію акції таких товариств передавались ФДМУ для приватизації у встановленому законодавством порядку. Після приватизації акціонерами таких ВАТ ставали недержавні юридичні та фізичні особи і вся “специфічність” управління такого ВАТ переставала існувати.

Деякі з вищевказаних ВАТ до процедури приватизації не дійшли в зв’язку з включенням їх у переліки об’єктів права державної власності, що не підлягають приватизації (список № 1) або не підлягають приватизації, але можуть бути корпоратизовані (список № 2)¹⁰, тобто вони залишаються ВАТ з загальними зборами акціонерів у вигляді органу приватизації чи міністерства (відомства).

Третім різновидом ВАТ, створених за участю держави, є Державні акціонерні компанії (ДАКи) та Національні акціонерні компанії (НАКи), процедура створення яких значно відрізняється від процедури приватизації чи корпоратизації. Фактично ці ВАТ створювались в особливому, неврегульованому законом порядку. Так, наприклад, НАК “Енергетична компанія України” утворена на виконання не Указу “Про корпоратизацію підприємств”, а Указу Президента України від 22 січня 2004 року № 69 “Про заходи щодо підвищення ефективності управління електроенергетичним комплексом”¹¹, ДАК “Хліб України” — відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 серпня 1996 року № 1000¹², ДАК “Укрресурси” — відповідно до Указу Президента України від 21 грудня 1994 року № 789 “Про реформування системи матеріально-технічного забезпечення народного господарства”¹³.

Майно таких товариств формувалося шляхом передачі до їх статутного фонду майна державних підприємств (організацій) та акцій корпоратизованих підприємств цілої галузі (підгалузі) економіки. Причому, майно передається до статутних фондів НАКів (ДАКів), і визнається їх власністю, а акції корпоратизованих підприємств, хоча й передаються до статутного фонду, не стають власністю НАКів (ДАКів)¹⁴, хоча є й випадки, коли вони визнаються власністю

⁹ Типовий статут Відкритого акціонерного товариства, створеного шляхом корпоратизації державного підприємства, затв. наказом Міністерства економіки України, Фонду державного майна України, Міністерства юстиції України від 31.08.1993 р. № 55/365/10/5 // ВВР. — 1993. — № 26. — Ст. 282; п. 4.5, 9.1, 9.2 Типового статуту відкритого акціонерного товариства, створеного шляхом корпоратизації державного підприємства, яке не підлягає приватизації, затв. наказом Фонду державного майна України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 28.09.2004 р. № 2007/363 // ОВУ. — 2004. — № 42. — Ст. 2807.

¹⁰ Про перелік об’єктів права державної власності, що не підлягають приватизації: Закон України від 07.07.1999 р. // ОВУ. — 1999. — № 34. — Ст. 1768.

¹¹ Про заходи щодо підвищення ефективності управління електроенергетичним комплексом: Указ Президента України від 22.01.2004 р. (втратив чинність) // Президентський вісник. — 2004. — № 15.

¹² Про утворення Державної акціонерної компанії «Хліб України»: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.1996 р. // ОВУ. — 1997. — № 51.

¹³ Про реформування системи матеріально-технічного забезпечення народного господарства: Указ Президента України від 21.12.1994 р. // Урядовий кур’єр. — 1994. — № 201-202.

¹⁴ Так, відповідно до п. 31 Статуту ДАК “Хліб України”, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 14 березня 2001 року № 2 40 (ОВУ. — 2001. — № 12. — Ст. 489) “майно, яке не підлягає приватизації і передане до статутного фонду Компанії, перебуває у державній власності до прийняття відповідно до законодавства спеціального рішення про приватизацію”; до п. 21 Статуту НАК “Енергетична компанія України”

таких ВАТ¹⁵.

В той же час, непоодинокі випадки, коли державне майно передається не до статутного фонду ДАКу (НАКу), а на його баланс, без визначення права товариства, яке воно має відносно такого майна. В такому випадку можна стверджувати, що таке майно не перейшло у власність ДАКу і залишається державною власністю. Можна вважати, що цим майном ДАКи володіють на праві господарського відання.

Таким чином, процедура створення НАКів (ДАКів) від ВАТ у процесі приватизації (корпоратизації) відрізняється наступними основними моментами:

1. НАКи (ДАКи) створювалися за рішенням КМУ (при приватизації рішення про створення ВАТ приймає орган приватизації, при корпоратизації — міністерство (відомство), до сфери управління якого відносилось державне підприємство до його корпоратизації).

2. До статутного фонду НАКів (ДАКів) передавалося майно декількох державних підприємств, організацій, а також акції ВАТ, вже створених в процесі корпоратизації (приватизації). Статутний фонд ВАТ, що створювалися в процесі приватизації, корпоратизації, формувався виключно за рахунок майна конкретного державного підприємства.

3. ВАТ, створені в процесі приватизації, корпоратизації, ставали власниками всього майна, переданого до їх статутного фонду. НАКи (ДАКи) визнавалися власниками не всього майна, внесеного до їх статутного фонду, а лише майна державних підприємств, організацій. Акції корпоратизованих підприємств, попри те, що були внесені до статутного фонду НАКу (ДАКу) залишалися державною власністю.

Четвертим різновидом ВАТ, створених державою на базі майна державних підприємств, є холдинги. З 1994 року правовою основою для їх створення було Положення про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації, затверджене Указом Президента України від 11 травня 1994 року № 224/94¹⁶. Холдингом визначалося ВАТ, яке володіє контрольними пакетами акцій інших, одного або більше, дочірніх підприємств. Холдингова компанія створювалася шляхом об'єднання у статутному фонді контрольних пакетів акцій дочірніх підприємств та інших активів.

У випадку заснування холдингової компанії шляхом об'єднання контрольних пакетів акцій кількох підприємств орган, уповноважений управляти державним майном, самостійно або з іншими засновниками проводив корпоратизацію визначених ним підприємств, при цьому планами розміщення

затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2004 року № 794 (ОВУ. — 2004. — № 25. — Ст. 1651) "пакети акцій, закріплені у державній власності та **передані до статутного фонду Компанії**, не можуть відчужуватися або використовуватися для формування статутних фондів інших підприємств"; до п. 4 Статуту ДАК "Укрресурси", затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 1995 року № 46 (ОВУ. — 2003. — № 18-19. — Ст. 821) "до скликання перших загальних зборів акціонерів та затвердження ними Статуту Компанії державні пакети акцій відкритих акціонерних товариств та державне майно, які були передані до статутного фонду Компанії, не можуть бути відчужені (продані) або передані в заставу без рішення засновника.

¹⁵ Наприклад, відповідно до п.п. 6.1, 6.3-6.4 Статуту НАК "Нафтогаз України", затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 1998 року № 747 (ОВУ. — 2002. — № 9. — Ст. 413), майно цієї Компанії складається з майна, що належить їй **на праві власності**, а саме з основних засобів, обігових коштів, **часток акцій дочірніх підприємств**, а також фінансових та інших активів, відображених у бухгалтерському балансі Компанії, а також формується за рахунок інших надходжень, що не суперечать законодавству України. Здійснюючи право власності, Компанія володіє, користується та розпоряджається належним їй майном, вчиняючи стосовно нього будь-які дії, що не суперечать закону та меті діяльності Компанії, зокрема, із продажу, обміну, передачі в оренду чи застави засобів виробництва та інших матеріальних цінностей, використання та відчуження їх в інший спосіб.

¹⁶ Положення про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації, затверджене Указом Президента України від 11 травня 1994 року № 224/94 // Урядовий кур'єр. — 1994. — № 76-77.

акцій передбачалася передача контрольних пакетів акцій до статутного фонду холдингової компанії, яку засновують; розробляв план розміщення акцій холдингової компанії; затверджував установчі документи холдингової компанії та подавав їх для державної реєстрації.

Якщо ж холдингова компанія створювалася на базі одного підприємства орган, уповноважений управляти державним майном, самостійно або разом з іншими засновниками здійснював його реорганізацію шляхом створення на базі його структурних підрозділів відкритих акціонерних товариств (дочірніх підприємств) у порядку, передбаченому законодавством про корпоратизацію; визначав контрольні пакети акцій цих товариств, що передавалися до статутного фонду холдингової компанії; розробляв план розміщення акцій холдингової компанії; затверджував її установчі документи та подавав їх для державної реєстрації.

Як бачимо з визначення холдингової компанії, в Указі Президента не визначено чітко правовий режим її майна, а вживається термін — володіє майном. Однак, вже в статутах конкретних холдингів це питання вирішується більш прозоро¹⁷.

І тільки Закон України “Про холдингові компанії в Україні” від 15 березня 2006 року № 3528-IV¹⁸ вже прямо встановлює, що статутний фонд холдингової компанії формується за рахунок вкладів засновників у формі холдингових корпоративних пакетів акцій (часток, паїв), а також додаткових вкладів у формі майна, коштів та нематеріальних активів, необхідних для забезпечення діяльності холдингової компанії. Частка у формі майна, коштів та нематеріальних активів, необхідних для забезпечення діяльності холдингової компанії, не повинна перевищувати 20 відсотків статутного фонду холдингової компанії. Пакети акцій (часток, паїв) або інше майно, передані до статутного фонду державної холдингової компанії, перебувають у державній власності і закріплюються за нею на праві господарського відання.

Як бачимо, підхід законодавця до правового режиму майна, внесеного до статутного фонду ВАТ, змінився відносно ВАТ, створених державою. Так, Закон України “Про господарські товариства” (ст. 12), ст. 85 ГК України, ст. 115 визнають тільки один правовий режим майна, переданого до статутного фонду товариства — це право власності. Статус ВАТ як власників підтверджує і Закон України “Про власність”¹⁹, який відносить господарські товариства до суб’єктів колективної власності (ст. 20), а до підстав виникнення права колективної власності, крім інших, відносить перетворення державних підприємств в акціонерні та інші товариства (ст. 21).

Однак ГК України та прийняте після нього законодавство вже по іншому регулює ці питання стосовно державних ВАТ. Так, п. 2 ст. 22 ГК України відносить до суб’єктів господарювання **державного сектора економіки** два різновиди осіб:

- 1) суб’єктів, що діють на основі лише державної власності, а також
- 2) суб’єктів, державна частка у статутному фонді яких перевищує п’ятдесят

¹⁷ Так, відповідно до п. 4.2 Статуту Акціонерної судноплавної холдингової компанії “Сі Трайдент”, затвердженої наказом Міністерства транспорту України від 3 грудня 2002 року № 862 (Весь транспорт Онлайн. — 2002. — № 231), майно Компанії, що є державною власністю, закріплюється за нею на праві повного господарського відання. Здійснюючи право повного господарського відання, Компанія володіє, користується та розпоряджається зазначеним майном за погодженням з Органом управління майном, вчиняючи щодо нього будь-які дії, які не суперечать чинному законодавству та цьому Статуту.

¹⁸ Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15.03.2006 р. // ОВУ. — 2006. — № 15. — Ст. 1065.

¹⁹ Про власність: Закон України від 07.02.1991 р. // ВВР. — 1991. — № 20. — Ст. 249.

відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів. Саме до цих суб'єктів відносяться ВАТ, створені державою.

Право державної власності у державному секторі економіки держава реалізує через систему організаційно-господарських повноважень відповідних органів управління щодо суб'єктів господарювання, що належать до цього сектора і здійснюють свою діяльність на основі **права господарського відання або права оперативного управління**.

Звідси слід зробити висновок, що ГК України не відносить до державного сектора економіки ВАТ, що є власниками свого майна.

З другого боку, Закон України “Про управління об'єктами державної власності” від 21 вересня 2006 року²⁰ (ст. 3) до об'єктів державної власності відносить, крім казенних та державних підприємства, установ та організацій, державних господарських об'єднань; державного майна, що забезпечує діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; державного майна, переданого в оренду, лізинг, концесію; державного майна, переданого в безстрокове безоплатне користування Національній академії наук України, галузевим академіям наук; державного майна, що перебуває на балансі господарських організацій і не увійшло до їх статутних фондів або залишилося після ліквідації підприємств та організацій; безхазяйного та конфіскованого майна, що переходить у державну власність за рішенням суду, також акції, частки, паї, що належать державі у статутних фондах господарських організацій різних форм власності.

Таким чином, приходимо до таких висновків:

1. ВАТ, створені державою, можуть визнаватись законодавством і власниками переданого до їх статутних фондів майна, і такими, що володіють цим майном на праві господарського відання. До перших належать ВАТ, створені в порядку приватизації та корпоратизації. До других — ВАТ, створені відповідно до Положення про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації, Закону України “Про холдингові компанії в Україні, на підставі окремих постанов уряду.

2. В зв'язку з тим, що держава може мати вирішальний вплив на і діяльність ВАТ, що є власником свого майна, ст. 22 ГК України необхідно доповнити нормою, що до суб'єктів господарювання, що належать до державного сектора, відносяться суб'єкти, що здійснюють свою діяльність не тільки на основі права господарського відання або права оперативного управління, але й на праві власності.

²⁰ Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. // ОВУ. — 2006. — № 41. — Ст. 2726.